

NORGES INDSKRIFTER

MED DE ÆLDRE RUNER.

UDGIVNE

FOR

DET NORSKE HISTORISKE KILDESKRIFTFOND

VED

SOPHUS BUGGE.

I.

CHRISTIANIA.

A. W. BRØGGERS BOGTRYKKERI.

1891—1903.

Stavanger Amt.¹⁾

53. Møgedal.

Literatur. Utrykt. Brev fra Helge Gjessing til Magnus Olsen, Stavanger 23. Oktober 1914, ledsaget af Fotografi og Tegning af Runestenen og af Kalkering af Indskriften. (I Runearkivet.)

Trykt. Helge Gjessing, Stavanger Aftenblad 1914 Nr. 258 (med Tegning). Jfr. Tidens Tegn, Kristiania, 1914 Nr. 292. — [Olai Skulerud (efter Drøftelse af Indskriften med Magnus Olsen),] Runestenen fra Møgedal, Helleland, nær Ekersund, én gang til (Tidens Tegn 1914 Nr. 351). — Helge Gjessing, Stavanger museums aarshefte for 1914 (Stavanger 1915), II S. 36 f. (med Fotografi S. 35).

Grundlag for Behandlingen. Det under »Literatur« anførte Materiale, tilveiebragt af Helge Gjessing.

Tegninger. 1. Tegning af Runestenen efter Rids (jfr. S. 712) af Helge Gjessing (S. 712). — 2. Det Brudstykke af Stenen, som bærer Indskriften, efter Autotypi af Fotografi, taget af Samme (S. 713)²⁾. — 3. Runerne, gjengivne efter Kalkering, udført af Samme (S. 715).

Om Fundomstændighederne ved Runestenen fra Møgedal³⁾, Matr. Gaards-Nr. 41 i Helleland Sogn og Herred, Helleland Præstegjæld, Dalene, har Konservator Helge Gjessing meddelt følgende⁴⁾:

Paa Møgedal skulde Hr. Rasmus Stene i 1914 indrette en ny Tærskerende tværs over Veien, som gaar gennem Gaarden. Til Materiale udsaa han sig en stor

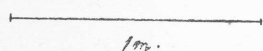
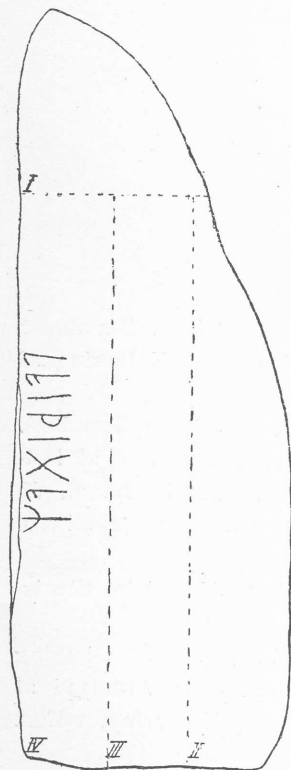
1) Denne og den følgende Indskrift skulde overensstemmende med den i dette Værk fulgte Rækkefølge, for hvilken Matrikelens Ordning ligger til Grund, egentlig have faaet Plads efter Indskriften Nr. 47. De er imidlertid fremdragne, efterat Nr. 47—52 havde faaet den Numerering, som følges af H. Schetelig i »Arkeologiske tidsbestemmelser« i Bd. III, og man har da seet sig nødsaget til at lade Nr. 53 og 54 danne i Virkeligheden en ny Afdeling: »Senere fundne Indskrifter. IV«, hvilken Overskrift man dog har ment at kunne udelade.

2) Gjessing meddeler: »Før fotograferingen blev stenen fugtet, men runerne er ikke optrukne.«

3) Udtalt *Mø'gjedal*, skrevet *Mykedal*, *Mykeldal*, *Møgedal* ca. 1520; gammel Form antagelig **Myki-dalr*, sammensat med *mykr*, *myki* f. »Møg«; se Norske Gaardnavne X S. 73.

4) I det Brev og i den Avisartikel, som er anført under »Literatur«.

Sten, som laa nær Veien nord for Gaarden. Stenen blev, da den var for svær til at kunne transporteres hjem hel, paa Stedet kilet i 4 Stykker og hvert af disse væltet hen til Veien. Da det sidste Stykke blev snuet om, viste det sig — antagelig i Begyndelsen af Oktober 1914 —, at den Side, som havde vendt ned, bar en Indskrift. Fundet blev meldt til Dalenes Folkemuseum i Egersund og derfra til Stavanger Museum, hvis Konservator, Cand. mag. H. Gjessing, straks satte sig i Forbindelse med Møgedal. Imidlertid havde man dér allerede ført ogsaa det med

Indskrift forsynede Brudstykke hjem til Gaarden og gjort den Anvendelse deraf, som man havde tænkt. Gjessing kom dog tilstede i rette Tid til, at der kunde tages vare paa Indskriften, som viste sig at være fuldstændig bevaret og at bestaa af Runer af den ældre Række. Det Stykke af Stenen, hvor Indskriften er indridset, blev af Gaardbruger R. Stene skjænket til Stavanger Museum. Det er nu reist i Museets Park og har Museums-Nr. 3745.

Om Stedet, hvor Runestenen altsaa fandtes liggende, over Jorden, er oplyst følgende:

Veien fra Helleland Jernbanestation til Møgedal fører opad nogle svære bratte Bakker og gaar fra Gaarden Birkeland forbi Møgedalsvandet omtrent ret mod Syd. Efter at have passeret den sidste Bakke op fra dette Vand gaar Veien videre gennem et ca. 30 Meter trangt Skar, og fra dette aabner saa Dalen sig nedenfor med Møgedals-Gaardene videre mod Syd. Her oppe er det Runestenen oprindeligt har staaet. 3 Meter vest for Veien, netop der hvor Skaret er trangest, laa den overende med Indskriftsiden ned og med Toppen pegende mod Syd. Gjessing kunde ved sit Besøg paa Stedet endnu tydelig se Stenens Leie, og ved her at foretage en Gravning kunde han paavise en tydelig Opmuring for Roden i Retning Ø.—V. Foran, mod Syd, har den været støttet op til en større Sten, som aabenbart var ramlet ned fra

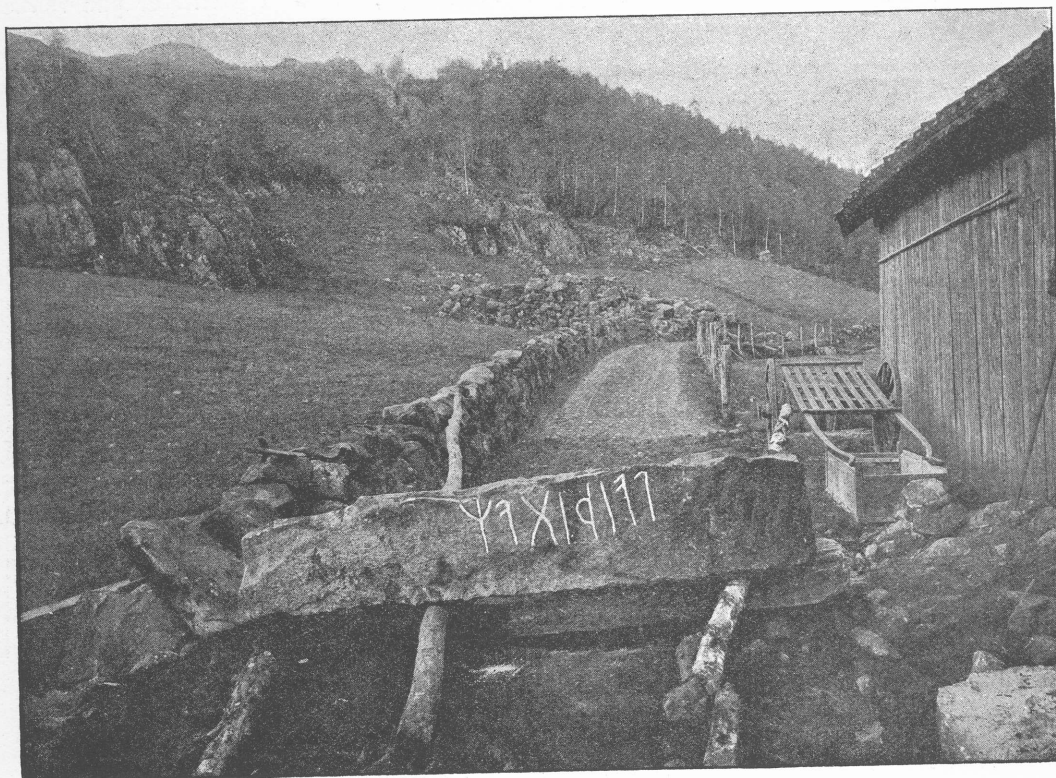
Fjældet og fremdeles laa i sit oprindelige Leie. Paa de øvrige Sider laa der derimod mindre Stene ved Siden af hverandre. Hvordan Stenen har staaet, er da aldeles klart. Bredsidens staaet i Retning Ø.—V., med Indskriftsiden mod Syd, d. v. s. vendt mod Gaarden Møgedal. Stenen har her haft en dominerende Plads lige ved en gammel Bygdevei.

Den Gravning, som blev udført, gav ellers intet Resultat. Der var intet Spor til nogen Gravhaug, og under Græstorven laa der en Mængde Stene, som var raset ned fra Fjældet. Bundgrusen laa i en Dybde af 0,90 Meter. Det gennemgravede Stykke var 2,5 Meter i Tværsnit.

Runestens oprindelige Udseende vil sees af det her meddelte Rids, som Gjessing har udført efter en Tegning af Sønnen paa Gaarden, sammenholdt med hans egne Maalinger af de forskjellige Stykker. Den er af en lys, let kløv-

bar Granit, har været 3,04 Meter lang, 1,12 Meter bred og ca. 35 Cm. tyk, dog noget tykkere oventil (i den smale Ende) end nedentil. Ogsaa den Rækkefølge, hvori de 4 Stykker blev afkilede, vil sees af Ridset. Det, som Indskriften staar paa (afbildet S. 713), er 2,30 Meter langt, 40 Cm. bredt, 35 Cm. tykt i Toppen og 27 Cm. tykt i Roden. Afstanden fra nederste Rune, Ψ , til Stenens Rod er 1,01 Meter.

Baade af Fundomstændighederne og af Stenens Dimensioner fremgaar med fuld Sikkerhed, at Møgedal-Stenen har været en i fri Luft reist Bautasten, hvis brede Ende har vendt ned.

Indskriften skal altsaa læses ovenfra nedad, idet dens 8 Runer er skrevne fra høire mod ventre. Runernes Høide veksler fra ca. 19 Cm. (R. 7) til ca. 22,5 Cm. (R. 4). Hele Indskriftens Længde (maalt ved Runetoppene) er ca. 75,5 Cm.

Runerne er meget dybt og klart indhugne i den her særdeles jevne Stenflade. De er meget lidet forvitrede, hvilket maa forklares deraf, at Stenen har ligget meget længe nedvæltet, saaledes at Ristningen ikke var udsat for Luftens direkte Indvirkning.

Af Enkeltheder vedkommende Læsningen fremhæver Gjessing kun følgende: »Efter 3. rune fra høire har jeg [paa Kalkeringen S. 715] antydnet et punkt, men tror dog snarest at det er en naturlig fordypning i stenen. En lignende kan skimtes efter Ψ i høide med krydset, men den er endnu svakere.« Ogsaa sproglige Grunde taler mod at antage et Punkt (Skilletegn) efter R. 3, og endnu rin-

gere Sandsynlighed bliver der da for, at Punktet efter R. 8 er ristet og at opfatte som et Afslutningstegn.

Indskriften kan altsaa gjengives saaledes med Runer (her vendte om til Skriftretningen venstre til høire) og i Transskription:

5 8
 ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ
 laipiga R

Efter Endelsen -R er det tydeligt, at her foreligger et Hankjønnsord i Nom. Ental, sandsynlig et Mandsnavn¹⁾. Ogsaa andre urnordiske Indskrifter paa reiste Bautastene bestaar ligeledes kun af et enkelt Mandsnavn i Nominativ: Eidsvaag (S. 454), Vånga (Sverige), Tørviken A (her mulig med Tilføielse af et Patronymicum, se S. 282). Til disse slutter sig noie den svenske Berga-Sten (med et Mandsnavn og et Kvinde-navn i Nominativ). Videre Strand-Stenen, som paa samme Side bærer to forskjellige Indskrifter: 1) et Mandsnavn i Nominativ og 2) Sætningen »jeg Hagustald hauglagde min Søn«²⁾.

Denne sidste Runesten viser med Bestemthed, hvorledes Formelen »N. N.« paa en reist Bautasten skal opfattes. Mandsnavnet i Nominativ er den Dødes Navn, til hvis Minde Stenen er reist. Se S. 277.

Af forskjelligt Indhold er de Sten-Indskrifter med ek »jeg« foran et Mandsnavn, for hvilke er redegjort S. 623 ff.

Mandsnavnet laipigaR, som i oldnorsk Sprogform sandsynlig vilde have lydt *Leidigr³⁾, er, saavidt jeg kan se, enestaaende indenfor det germanske Navneforraad⁴⁾. Derfor er det dog ikke paa nogen Maade paafaldende.

1) Saaledes ogsaa opfattet af Helge Gjessing (i den S. 711 anførte Avisartikel).

2) I Bd. I S. 223 er fremdeles anført Eksempler paa Runestene, som sikkert eller sandsynlig har været anbragte inde i en Grav, og som enten kun har et Mandsnavn i Nominativ eller et saadant med tilføiet Epitheton eller endelig en Formel parallel med Strand-Stenens.

3) Ingen sikker urnordisk Analogi berettiger til at opfatte laipigaR som *Laipingar, med g som Tegn for ng. Ellers udtrykkes i Urnordisk denne Lydforbindelse ved den enkelte Rune ᚱ eller (paa Reistad-Stenen) ved ng. At *Laipingar vilde kunne identificeres med det oldtyske Mandsnavn Leiting (Förstemann² I Sp. 999) og med det i gl.svensk Lethingaby indeholdte Slægtsnavn *Lething (Hellquist, Om de svenska ortnamnen på -inge, -unge ock -unga, Göteborg 1904, S. 88 f.), er ikke Grund nok til her at formode en Lydbetegnelse, som ellers mangler direkte Sidestykke. Ogsaa det nynorske Dialektord leiding m. »led, kjedelig Person« (Aasen) maa blive uden Betydning for Navnets etymologiske Forklaring.

4) Navnet tør ikke direkte sammenstilles med det oldtyske Mandsnavn Letih, som Förstemann² I Sp. 999 opfører under Lethuk, med Sideformerne Lethoc, Ledoc (og Letih), og hvori han (Sp. 353) antager Afledningsendelsen -k: »der dem consonanten vorhergehende vocal schwankt; am häufigsten ist er i, doch auch u und o«.

Professor C. Marstrander har gjort mig opmærksom paa det irske Mandsnavn Loithech, som kunde synes at være identisk med laipigaR. Ved nærmere Granskning af det irske Navns Forekomst er han dog kommen til det Resultat, at der sandsynlig ikke bestaar nogen etymologisk Sammenhæng mellem Loithech og laipigaR. Herom har han tilstillet mig følgende:

»Navnet skrives i Annals of Ulster (AU) Loithech, i Annals of the Four Masters (FM) Lotheach.

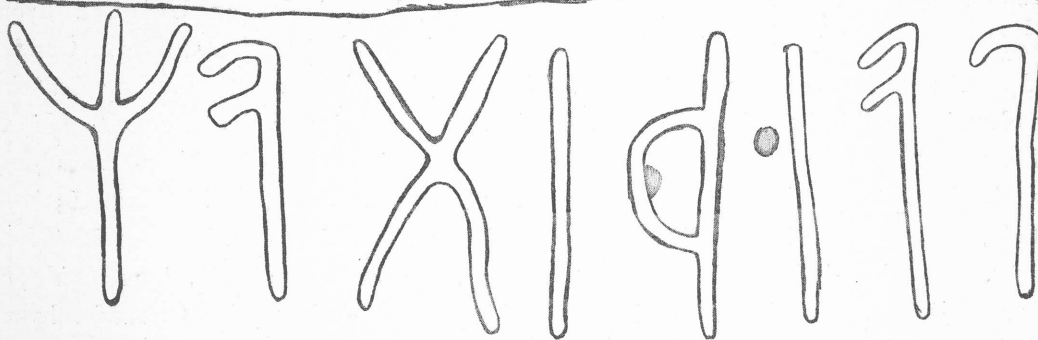
I AU kan Loithech være 2 ting:

(1) Lothech med gammelt kort o; o skulde egentlig gå over til u foran en lys konsonant; men AU har dog Loingsig, år 706, Oithin 717, foirthe 741, Fother 693, more 756, 799, 851.

(2) Lóthech med gammelt oi (som Loigaire 812, Moingaig 821).

O'Clery, som kompilerte FM og som levet ved 1500-tallet, mente at ordet hadde kort o; i modsat Fald vilde han i overensstemmelse med tidens ortografi ha skrevet Laoitheach. Men

Etymologisk synes **laipigar** at maatte være samme eller væsentlig samme Ord som Adjektivet oldhøitysk *leideg*, *leidig*, middelhøitysk *leidec*, *leidic* »in Leiden versetzt, betrübt (m. Gen.); betrübend; böse, widerwärtig, leidig« (Schade). Dette er en Videredannelse ved Suffikset *-*ga-* til det primære Adjektiv **laiþa-*: oldn. *leidr* »ubehagelig, utaalelig, afskyelig, forhadet«, oldhøitysk *leid*, middelhøitysk *leit* »betrübend, leid; böse; unlieb, widerwärtig, verhasst« (Schade), angelsaksisk *lāþ* »hostile; hated, unpopular; hateful to, noxious, unpleasant« (Sweet), engelsk *loath*; ofte i gammelgermansk Digtning modstillet **leuba-* »kjær« (oldn. *ljúfr*, o. s. v.). Det er et Eksempel blandt mange paa, at Adjektiver udvides ved Suffikset *-*ga-*, uden at deres Betydning undergaar nogen væsentlig Ændring; det samme Forhold møder vi ogsaa

udenfor Germansk (t. Eks. græsk *ὀρφανικός* = *ὀρφανός*). Jfr. Kluge, Stammbildungslehre § 202 ff.

Jeg maa i denne Sammenhæng lade uafgjort, om **laipigar** gjengiver *Laiþigar* (med kort *i* i 2den Stavelse, rimeligvis af ældre *-e-*) eller *Laiþigar* (med langt *i*). I Anledning af den sidste Mulighed henviser jeg til Bugge's Bemærkninger (Bd. I S. 231) til **hiwigar** Aarstad, der ligesom **laipigar** sandsynlig er et som Mandsnavn brugt Adjektiv¹⁾. Derimod betegner Bugge det som mindre heldigt at opfatte **godagas** Valsfjorden som Genetiv af et oprindeligt Mandsnavn **Gōdagar*, der egentlig skulde være et til **gōda-* »god« dannet Adjektiv **gōdaga-*; se S. 348. Man kan ikke sige, at **laipigar** afgiver nogen ligefrem Støtte for en saadan Opfatning, da **gōda-* (oldn. *gōdr*) og **laiþa-* (oldn. *leidr*) ikke maa betragtes som Modsætninger; det er Adjektivet **leuba-* (oldn. *ljúfr*), ikke **gōda-*, som pleier at modstilles **laiþa-*.

Det er i urnordisk Tid ikke usædvanligt, at Adjektiver uforandrede bruges som Personnavne; se S. 637 og de der citerede Steder.

da O'Cl.'s materale i alt væsentlig var det samme som vort (han har uten tvil formen *Loitheach* fra AU), så er hans skrivemåte uten enhver betydning for bestemmelsen av ordets ældre form. O'Cl. synes allikevel at ha truffet det rette. Thi i gamle irske vokabularier findes der et ord *loithe*, gl. *bailbe* »stumhet, stamming«. Det optræer i litteraturen som *áπ. ley.* i Féilire Oengusso (fra ca. 800) i formen *luithi* (dat. sing.); det rimer med *flaithi*, *laithi*, *saichi*, har altsaa kort *o*. **Loithech* »stum, stammende« vilde være en regelmæssig afledning av *loithe* (som igjen er abstr. til **loth*). Forholdet **loth*: *loithe*: *loithech* er som *doilb*: *doilbe*: *doilbech*; *loithe* (for *luithe*) skyldes indflydelse fra adj. **loth*.

Loithech har derfor sandsynligvis kort *o*. Sammenligningen med **laipigar** maa da opgives.«

1) Jfr. Brate's Ytring i Brev af 25/10 1914: **laipigar**, »ett namn, kanske urspr. tillnamn, avlett av fvn. *leidr*, fht. *leid*«, »påminner mig mycket om Aarstad **hiwigar**.«

Adjektivet *laipiga* har som Personnavn sandsynlig havt den samme aktive Betydning som oht. *leideg*, *leidig*: »ond, ubehagelig, fortrædelig« (jfr. Mandsnavnet *Qndótr* = *qndótr* »barsk, skrækindjagende«). Ved at give et Barn dette Navn har man vel villet udtrykke et Ønske om, at Barnet maatte blive i Stand til at volde sine Fiender¹⁾ Fortræd. Opfattet saaledes slutter *laipiga* sig med Hensyn til Betydningsindhold nær til Mandsnavnet *Leidulfr* — det eneste med Adjektivet *leidr* sammensatte Personnavn i Oldnorsk og i Nordisk overhoved —, hvis 2det Led *ulfr* »Ulv« uden Tvivl skal forstaaes i Overensstemmelse med *herewulfas* »Hær-Ulve«, *heoruulfas* »Sværd-Ulve« og *freca* m. »Kriger« (= oldn. *freki* »Ulv«) i angelsaksisk Digtning; jfr. Bugge, Der Runenstein von Rök S. 88.

Det er maaske ikke tilfældigt, at *laipiga* forekommer netop indenfor det sydnorske Omraade (Vestfold, Grenland, Telemarken, Agder og Dalene), hvor *Leidulfr* er et vanligt Navn i Middelalderen; se Lind Sp. 731 ff., jfr. O. Rygh, Gamle Personnavne i norske Stedsnavne S. 172 f. Efter Aasen's Navnebog S. 27 er *Leidulv* endnu i Brug i Telemarken (i Formen *Leiw*, *Leiw*) og i Dalene (i Formen *Leiel*). I Gammelsvensk er Navnet ifølge Lundgren helt ukjendt. Derimod tror O. Nielsen at turde opføre etpar Eksempler paa det (*Lithulf* 13de [?] Aarh., *Lidulf*, *Lydulf* 1240, *Jes Lidhelson* 1444), skjønt det er vanskeligt at adskille fra *Liutulu* (oldn. *Ljót-olfr*). Det vilde imidlertid passe godt, om det sydnorske Omraade, hvor *Leidulfr* hører hjemme, over Danmark havde Forbindelse med det tyske Omraade, hvor *Laidulf* (*Laidolf*, *Leidulf*, *Leidolf*, *Leitolf* o. s. v.) — sammen med en Række andre med *Laid-*, *Leid-*, *Leit-* sammensatte Navne — igjen bliver almindeligt.

Ved Helge Gjessing's Undersøgelse paa Stedet synes det fastslaaet, at den Mand, til hvis Minde Møgedal-Stenen er reist, ikke har ligget begravet i umiddelbar Forbindelse med Runestenen. Med rette drager Gjessing (anf. St.) heraf den Slutning, at »enten er . . . den døde hauglagt et andet sted nærmere gaarden, eller han er omkommet utenfor bygden«, og han minder i Anledning af Stenens Plads ved en sikkert gammel Vei om Hávamál's bekjendte Strofe (72):

*sjaldan bautarsteinar
standa brautu nær,
nema reisi niðr at nið.*

De samme Ord »nær Veien« læses ogsaa paa den upplandske Ryda-Sten (Nysätra Sogn, Lagunda Herred, Lilj. 749, Dyb. I 116, Runverser Nr. 53):

*hir man stanta ·
stain · ner · brautu ·*

og paa Tjufstigen-Stenen (Vagnhärads Sogn, Hölebo Herred) i Södermanland (Lilj. 851. 852, Runverser Nr. 61):

*staina · raistu ·
at · brüþr · sina ·
brautu · nestu ·*

¹⁾ Kanske ikke bare menneskelige Fiender, men ogsaa fiendtlige Væsener fra en oversanselig Verden. Fra flere laverestaaende Folk kjendes den Skik »at give børnene frygtindgydende navne for dermed at bortskræmme de onde ånder« (Kr. Nyrop, Navnets magt [Opuscula philologica, Kjøbenhavn 1887] S. 198).

Hvis Møgedal-Stenen er reist efter en Mand, som er død borte fra Hjemmet, kan den sammenstilles med de mange reiste Mindestene med yngre Runer, som fortæller, at den Afdøde er omkommen eller ligger begravet i fremmed Land. Se t. Eks. Wimmer, Runemindesmærker I S. LXXXIII f.

Hverken Sprogform eller Runeformer eller Skriftens Retning hjælper os til med Bestemthed at datere Indskriften. Det kan mærkes, at α har den ældre Form Υ , og i det hele gør Indskriften Indtryk af at høre til de ældre urnordiske Indskrifter. Den er derfor neppe yngre end 6te Aarh. (eller Begyndelsen af 7de Aarh.).

Møgedal-Stenen tilhører den Strækning i Norge, Landskaberne Vest-Agder og Dalene (eller: fra Lindesnes til Jæderens Sydgrænse), som er rigest paa urnordiske Runestene. Fra Møgedal, som ligger ca. 9 Km. (Luftlinje) ovenfor Hellelandsvasdragets Udløb nær Egersund (det gamle *Eikundarsund*), er Afstanden kun ca. 20 Km. (Luftlinje) vestover til Vettelund i Ogne Herred (Indskrift Nr. 39), og omtrent samme Afstand er det sydøstover til Kirkebygden i Sogndal, hvor Runestene er fremdragne paa de to Nabogaarde Aarstad og Bø (Nr. 15 og 16). Det er da rimeligt at antage, at Møgedal-Stenen er væsentlig samtidig med de nævnte Runestene fra Dalene — Vettelund-Stenen ganske undtagen (jfr. S. 445) — og med de vest-egdske Runestene (Tomstad, Belland, Reistad), som Bugge og Wimmer stort seer — dog uden tvingende Grunde, da faste arkæologiske Holdepunkter helt mangler — henfører til 6te Aarh.

Med Hensyn til Bygning slutter Møgedal-Indskriften sig, som nævnt S. 714, nær til de norske Indskrifter fra Tørviken (A), Eidsvaag og Strand og de svenske fra Vånga og Berga, hvilke samtlige er indridsede paa reiste Mindestene, alle undtagen Eidsvaag-Indskriften fra høire mod venstre¹⁾. Ogsaa i Tid synes da Møgedal-Indskriften at skulle sammenstilles med disse Indskrifter, d. v. s. man vil ud fra en saadan Betragtning naa til en sandsynlig Tidsbestemmelse: neppe yngre end 6te Aarh.²⁾

- 1) Den kommer altsaa til at staa nærmere Tørviken A — baade med Hensyn til Bygning og Skriftretning — end Eidsvaag. Noget forskjellig er dog Kvistens Retning paa Γ og F i de to Indskrifter, idet Tørvik-Indskriften A har næsten horisontale Kviste.
- 2) Endnu et Forhold fortjener Opmærksomhed ved Indskriftens Datering. Helge Gjessing har om Gravfund i Helleland meddelt følgende: »Noget gravfelt direkte i nærheten [av Møgedal] er der ikke, men strax man kommer ned i bygden fra Møgedal findes der eller har der været hauger, paa Birkeland, Svalestad, Hovland, Prestegaarden, og de fund der er kjendt herfra er fra ældre jernalder. Fra Hovland er der saaledes et vakkert fund med forgyldt reliefspænde etc. fra omkring midten av 6. aarh. (Stavanger museums aarshefte for 1900 S. 80 ff.)« Det kan være naturligt at tænke sig, at Møgedal-Stenen er nogenlunde samtidig med Fundet fra Hovland. Man kan da sige, at ogsaa de arkæologiske Forhold i denne Trakt stemmer vel overens med den foreslaaede Datering af Runeindskriften.